

Антошак М. Н. Общественно-просветительская деятельность Д. Т. Гнедина

Исследуя земское движение в Запорожском крае, автор заметила, что позитивные сдвиги в развитии народного образования, земской медицины, становлении судебных институций, вопросах благоустройства крестьян происходили благодаря именно частной инициативе. Поэтому статья посвящена, главным образом, общественной и просветительской деятельности Д. Т. Гнедина, известного в крае земского деятеля, мецената, сторонника прогрессивных методов обучения и воспитания в земских образовательных учреждениях.

Ключевые слова: народное образование, Училищный совет, земская управа, земство, Александровский уезд, гласный, мировой судья.

Antoshchak M. M. Public and educational activity of the D. T. Gnedin

Exploring the activity of the district councils in the region of Zaporizhzhya, author had observed, that the positive changes in the development of the public education, medicine, becoming judicial institutions and in the beautification of the peasants had been happening due to the private initiative. So there had been revealed the public and the educational activity of the D. T. Gnedin, famous in the region district council's doer, maecenas, the supporter of the progressive methods of the education and upbringing in the district council's educational institutions.

Keywords: public education, college council, district council's board, district council, Aleksandrovskiy district, glasnyy, district judge.

УДК 908(477.63)"18/19"

П. О. Чернобай

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПЕРШОЇ СЕРЕДНЬОТЕХНІЧНОЇ ШКОЛИ НА КАТЕРИНОСЛАВЩИНІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ «ГІРНИЧОЗАВОДСЬКОГО ЛИСТКА»)

У статті на основі публікацій у «Гірничозаводському Листку», архівних матеріалах розглянуто питання відкриття та діяльності двох середньотехнічних навчальних закладів – Лисичанської штейгерської школи та Поляковського гірничого училища. Особлива увага приділена моменту відкриття цих установ, викладання навчальних дисциплін. Проаналізовано викладацький склад цих закладів. Звернуто увагу на актуальність розвитку середньої технічної освіти та особливий внесок випускників шкіл у промисловий розвиток Катеринославщини.

Ключові слова: Лисичанська штейгерська школа, Поляковське гірниче училище, штейгер.

Катеринославщина – промисловий регіон, який особливо почав розвиватися наприкінці XIX ст. Промисловці, які починали освоювати вугільні запаси Донбасу, стикались з тим, що не вистачало фахівців, які могли б очолити процес видобутку вугілля. Для цього і було відкрито у 1873 році Лисичанську штейгерську школу, а у 1877 році Поляковське гірниче училище, які почали готувати середній технічний персонал.

Досі дуже мало авторів зверталося до дослідження діяльності цих шкіл. Основним джерелом інформації можуть послужити роботи сучасників, які розміщували свої публікації на сторінках видання З'їзду Гірничопромисловців Півдня України «Гірничозаводський Листок» (далі – ГЗЛ). Це публікації членів редакційного комітету цього журналу. Перший, хто побіжно звернувся до висвітлення діяльності Лисичанської штейгерської школи, був А. Ауербах, який у своїй роботі «Гірничі училища нижчого розряду» звернув увагу на діяльність школи, розглядаючи питання про типи технічних закладів у Російській імперії [1, с. 601-602]. Наступні роботи, присвячені Лисичанській штейгерській школі, належать викладачу цієї школи І. Моренцю. В них автор критично ставиться до навчального процесу, рівня підготовки учнів школи [2-4; 5. – 1895. – № 19. – с. 2316-2319; 5. – 1895. – № 22. – с. 2361-2364].

Коли почали розповсюджуватися чутки про відкриття Катеринославського вищого гірничого училища, на сторінках ГЗЛ викладач тієї ж Лисичанської штейгерської школи Д. Васильєв у статті «Про перенесення Лисичанської штейгерської школи до Катеринослава», висловив думку про неприпустимість перенесення школи до м. Катеринослава. Бази, де можна було б проводити практичні заняття, місто не мало [6, с. 2504-2505]. В статті керівника Уральського гірничого училища М. Китаєва «Яку гірничотехнічну освіту найпотрібніше нашій гірничій промисловості?» порівнюються Уральське гірниче училище та Лисичанська штейгерська школа, причому за рівнем освіти, конкурсного відбору при вступі, на думку автора, Лисичанська школа програє [7, с. 2781-2785]. Член З'їзду Гірничопромисловців Півдня Росії М.С. Авдаков у своєму виступі на черговому щорічному зібранні промисловців вказав на те, що потрібно розширити Лисичанську штейгерську школу, бо катастрофічно не вистачає спеціалістів середньої ланки, тобто, техніків [8, с. 2804-2806]. Вже на початку XX сторіччя Лисичанська штейгерська школа прагнула отримати нову назву – Лисичанське гірниче училище. З цього приводу з'явилась стаття читача ГЗЛ М. Краснянського «Щодо питання перетворення Лисичанської штейгерської школи» [9, с. 6249-6254].

У 1991 році з'явилась колективна монографія «Нариси історії школи та педагогічної думки народів СРСР. Наприкінці XIX – на початку XX ст.», в якій про Лисичанську штейгерську школу згадується тільки

побіжно, відмічається, що на території України вона належала до середніх технічних закладів [10, с. 317]. Дуже мало інформації дає й робота пошукачки Інституту історії України НАНУ Т.М. Ніколаєвої «Роль підприємців України в розвитку професійної освіти (остання третина XIX – початок XX ст.)» [11, с. 82-96]. З неї не можна довідатись про те, хто ж брав участь у відкритті Лисичанської штейгерської школи. Названі публікації не вичерпують характеристики діяльності Лисичанської штейгерської школи, процесу становлення навчального процесу. Про Поляковське гірниче училище взагалі інформація маловідома.

Мета даного дослідження – на основі публікацій та заміток у часописі «Гірничозаводський Листок», який виходив друком у Харкові з 1888 року, розглянути становлення технічних кадрів середньої ланки (штейгерів) на Катеринославщині наприкінці XIX – на початку XX ст. Саме вони (штейгери – П.Ч.) винесли на собі основний тягар становлення промисловості Катеринославщини. Але якщо інженерами спочатку не можна було забезпечити підприємства, то спеціалістів середньої та нижчої ланки завезти з-за кордону у необхідній кількості було неможливо. Для гірничодобувних підприємств Луганського округу вона припинилася. Школа була розрахована на теренах Катеринославщини була відкрита перша штейгерська школа у Лисичанську, яка почала готувати середній технічний персонал.

Одна з заміток, розміщених у ГЗЛ, дає короткі відомості про заснування Лисичанської штейгерської школи. У ній зазначалося, що школа «відкрита за Височайше затвердженням 21 травня 1872 року Положенням про школу, з 1873 р., внаслідок клопотання колишнього гірничого начальника Луганського округу Г. Летунівського, на кошти, які відпускає міністерство державного майна» [5. – 1890. – № 7. – с. 655]. Вперше підготовка штейгерів у Лисичанську розпочалася ще у 1806 р. і продовжувалася до 1855 р., коли через зниження виробництва підприємств Луганського округу вона припинилася. Школа була розрахована на 40 учнів, але вже у 1879-1880 рр. у ній навчалося 70 чоловік [12, с. 418-420].

Викладацький склад школи включав у себе: інспектора-учителя, який і завідував школою, законоучителя, двох вчителів-предметників (викладали російську мову, історію, географію, математику), майстрів і штейгерів. У школі навчалося 40 учнів, які отримували стипендію у розмірі 88 крб. на рік [13, арк. 2]. Штат викладачів школи не змінювався з часу її відкриття до 1917 р., тільки фінансування протягом усього періоду існування школи збільшувалося.

Щодо класифікації спеціалістів і визначення, в якій сфері будуть працювати вихованці Лисичанської штейгерської школи, власник першого ртутного заводу на Катеринославщині, гірничий інженер О.А. Ауербах зазначав, що у гірничозаводській справі, як і у всякій технічній справі, потрібні службовці з технічною підготовкою трьох категорій: 1) техніки з вищою науковою освітою, або гірничі інженери; 2) техніки з середньою освітою, або штейгери, заводські наглядачі, уставщики і т.і.; 3) майстри та старші робітники. З приводу другої категорії, тобто, техніків з середньою освітою, то автор зазначав, що на території Катеринославської губернії існує всього два середніх технічних навчальних заклади – Лисичанська штейгерська школа і Поляковське штейгерське училище, яке знаходиться у Бахмутському повіті Катеринославської губернії при Корсунській кам'яновугільній копальні, та утримується на засоби цього товариства [1, с. 601].

Таким чином, для губернії, в якій швидко розвивалася кам'яновугільна промисловість, було замало названих навчальних закладів. О.А. Ауербах наголошував також на тому, що на кінець XIX ст. дуже мало технічних навчальних закладів існує на території не тільки Півдня Росії, але і всієї Російської імперії. Так, у 1890 році був всього один вищий технічний навчальний заклад – Гірничий інститут у Петербурзі.

В цілому у Російській імперії другу ланку – середні технічні навчальні заклади – представляли лише: Уральське гірниче училище у Катеринбурзі, яке в основному спеціалізувалося випуском лаборантів та мало знайомих з практикою заводських наглядачів і уставщиків; Лисичанська штейгерська школа, що готувала тільки рудничних штейгерів, Барнаульське і Нерчинське окружні училища, які випускали штейгерів та заводських уставщиків; Поляковське штейгерське училище, як і Лисичанська штейгерська школа, готувало випускників переважно для кам'яновугільних копалин.

Окрім названих закладів у листопаді 1889 р. у Домброві Петроковської губернії Царства Польського було відкрите нове гірниче училище, за прикладом Уральського, яке готувало штейгерів та заводських уставщиків [1, с. 601-602]. Відкриття цього навчального закладу здійснювалося з тією метою, що проводилися розробки видобутку кам'яного вугілля на території Царства Польського, і для цього потрібні були фахівці, які б цей процес очолили.

Наприкінці XIX ст. повністю були закриті навчальні заклади нижчої ланки – майстрів та старших робітників, – внаслідок чого гірничі училища змушені були набирати на навчання і тих учнів, які за рівнем знань до шкіл середньої ланки не потрапили б. Все це не сприяло покращенню розвитку освіти. На нашу думку, це було пов'язано з тим, що на той час промисловці не були зацікавлені у витраті коштів на освіту робітників, які у будь-який час могли залишити роботу. Окрім того, велика кількість підприємців, в першу чергу, ставила за мету процес якомога швидшого накопичення капіталів, а не надання освіти робітникам.

Таким чином, наприкінці XIX ст. серед навчальних закладів середньої ланки Російської імперії, всього два – Лисичанська штейгерська школа та Поляковське гірниче училище – розташовувалися на території Катеринославщини. Враховуючи нагальну потребу підприємств, у 1890 р. Товариство гірничих інженерів ухвалило резолюцію, в якій була рекомендація щодо відкриття при кожному більш-менш значному руднику чи заводі гірничозаводських шкіл. Ці школи повинні були готувати майстрів рудничної та заводської справи. Їх утримання передбачалося за рахунок власників тих заводів, рудників чи округу, при якому останні відкривалися [1, с. 601].

У 1890 році рада Лисичанської штейгерської школи, на одному зі своїх засідань вирішила клопотатися перед Гірничим департаментом про розширення навчальної програми. Особливу увагу звертали на

розширення викладання деяких спеціальних гірничих предметів, а головне – про запровадження при школі заводського відділення з металургією, пробірним мистецтвом, аналітичною хімією та заводською механікою. Цей відділ ставив за мету підготувати техніків-установщиків для заводів.

В організації Лисичанської штейгєрської школи взяла участь Гірничий департамент та ряд відомих діячів – начальник Луганського гірничого округу Микола Терентійович Летуновський, директор Гірничого департаменту Володимир Карлович Рашет та Міністерство фінансів, на яке безпосередньо покладалося відкриття навчального закладу. Першим інспектором-педагогом (директором) школи став гірничий інженер М.Д. Білоусов. На його долю випала велика підготовча робота, яка вимагала чимало зусиль, знань та організаторського таланту. За порівняно короткий термін йому потрібно було укомплектувати педколектив, створити навчально-матеріальну базу школи, провести прийом учнів та розпочати у встановлений термін (1 вересня 1873 року) навчальний процес.

Будувати спеціальні приміщення не стали. За браком коштів для навчального корпусу вирішено було використовувати одноповерхову будівлю у центрі селища, яка була побудована раніше для зберігання хлібних та продовольчих запасів для гірників лисичанських казенних рудників. Зрозуміло, що ця будівля не була пристосована для навчальних цілей тож потрібен був час на її переобладнання. Для проведення практичних занять з учнями по столярній та ковальській справі були виділені виробничі приміщення на діючій казенній шахті № 9.

Лисичанський металургійний завод, який почав на той час згортати свою роботу, у зв'язку з відсутністю поблизу покладів залізної руди, передав штейгєрській школі декілька житлових приміщень та триповерхову лабораторію з усім обладнанням, яка була розміщена поруч з майбутнім навчальним корпусом. Пізніше лабораторія та навчальний корпус були з'єднані.

На виділені казною кошти інспектор школи придбав у Петербурзі наочне приладдя. Також за дозволом Міністерства фінансів для навчального закладу Петербурзький гірничий інститут із своїх музейних фондів виділив велику кількість мінералів, яка склала основу мінералогічного кабінету школи.

У наступні роки навчально-матеріальна база штейгєрської школи поповнювалася, і кожен новий інспектор школи (згодом завідувач) вважав своїм обов'язком її вдосконалювати та зміцнювати. Так, гірничий інженер І.І. Зеленцов за дорученням Гірничого департаменту привіз з Шотландії колекцію руд, кам'яного вугілля та виробів металургійного виробництва. Група інженерів-геологів після закінчення розвідувальних робіт у басейні передала у використання школи комплект буриньких інструментів та матеріалів. Начальник Луганського гірничого округу придбав для школи фізичні та геодезичні інструменти, а також необхідну літературу для влаштування шкільної бібліотеки.

Новий завідувач школи Д.В. Данчич, який приступив до своїх обов'язків у 1877 р., передав школі для навчальних цілей колекцію гірничих інструментів, шахтарських ламп та зразків канатів, які були зібрані ним протягом декількох років при відвіданні вугільних шахт у різних регіонах Донецького басейну. При ньому почалося будівництво штольневої шахти, на якій учні штейгєрської школи повинні були самостійно працювати. Штольнева шахта знаходилася біля річки Сіверський Донець і відкривала вугільні пласти поблизу свого правого берегу. Ця шахта після вводу в експлуатацію багато років була діючою та принесла величезну користь колективу школи у справі підготовки освічених, з високими практичними навичками спеціалістів-гірників.

У 1882 році досвідчений викладач гірничого та маркшейдерського мистецтва з Лисичанська Л.А. Сакс підготував цінний підручник «Маркшейдерське мистецтво», за яким навчалися не тільки учні Лисичанської штейгєрської школи, але й інших гірничих шкіл та училищ. Підручник отримав високу оцінку професора маркшейдерії Петербурзького гірничого інституту Г.А. Тіме, рідного брата І.А. Тіме, який у 60-ті рр. XIX ст. будував Лисичанський металургійний завод та шахту «Дагмара». Він же написав передмову до цього підручника.

Після відкриття школи до занять приступило 38 учнів. В основному учні приймалися тільки на I курс. Але 7 юнаків більш старшого віку були прийняті на II курс і тому при 4-річному терміні навчання у школі вони навчалися три роки [14, с. 198].

З перших днів вчили та виховували учнів разом з інспектором-педагогом ще 9 працівників, у тому числі викладачі спеціальних та загальноосвітніх дисциплін Г. Виржиковський, М.П. Версілов, Г.С. Куликов, Ф.Г. Подоба, А.Я. Дячков, священник села Верхнього Левандовський та три керівники практичними заняттями – по ковальській, столярній справі та рудничному мистецтву – майстри, які служили при казенному заводі та руднику Н.К. Іванов, М.П. Горлов, П.В. Сафонов. Головою педагогічної ради був призначений керівник Лисичанського металургійного заводу І.І. Зеленцов. Він же за сумісництвом викладав основи механіки.

У процесі становлення школи, безумовно, мали місце різні труднощі, пов'язані з її місцезнаходженням на периферії, у далекому від крупних промислових центрів селі Лисичанську. Тим не менше, школа поступово розвивалася. Багато досвідчених педагогів з інших навчальних закладів виявили бажання переїхати до Лисичанська, щоб допомогти штейгєрській школі у її становленні та розвитку. З Петербургу до Лисичанської штейгєрської школи у 1887 році приїхав викладач російської мови та історії Феоктист Афанасійович Красний. Його у 1892 році змінив викладач Белгородського училища Іван Андрійович Плетньов, який віддав 15 років життя штейгєрській школі та видав для її учнів підручник з російської мови.

З 1880 року після здачі іспиту на право викладати математику у середньому навчальному закладі у школі став вести курс математики Петро Данилович Сергєєв, який пов'язав все своє життя з Лисичанськом та його знаменитим навчальним закладом – штейгєрською школою [15, с.226]. У 1888 році посаду лікаря школи зайняв асистент Харківського університету І.Ф. Щербина. А декілька років по тому його замінив лікар з Катеринослава М.В. Берчанський. У різні роки спеціальні дисципліни викладали випускники

Петербурзького та Катеринославського гірничого інститутів В.І. Курбановський, Л.О. Кучинський, І.Є. Сорокін, Л.А. Сакс, Л. Зальцберг, Л. Лазаревський, Л. Конюшевський, О.С. Уваров та інші.

Хоча умови для вступу до школи були порівняно не складними, та процес навчання був досить важким, і багато вихованців не змогли закінчити школу. Сучасники, пишучи про цю школу, та аналізуючи стан Лисичанської штейгерської школи, в основному звертали увагу на навчальний процес, критикуючи становище, за якого для вступу до школи потрібно знати тільки курс однокласного народного училища, оскільки екзаменаційні вимоги школи були не великі і доступ до неї був доволі вільним [4, с. 2303-2304; 16, с. 48]. Простота екзаменаційних вимог не задовольняла не тільки автора публікації в ГЗЛ, викладача школи І. Моренця, але й донського гірничого інженера М. Краснянського, який зазначав, що учні, які, по суті, не мали достатньої підготовки, не в змозі були успішно освоїти обширний курс штейгерських наук. Таке становище підтверджувалося тим, що значний відсоток вступників або зовсім виключався зі школи за малоуспішністю, або, замість запланованих 4-х років, з потугами закінчував школу за 6-7 років, за поблагливого відношення екзаменаторів як до дітей гірничих робітників селища Лисичанськ [9, с. 6249]. Таким чином, для успішного проходження навчання у школі потрібно було підвищити рівень вступних іспитів.

З іншого боку, Лисичанська штейгерська школа була престижним серед молоді навчальним закладом. І. Моренць у іншій своїй замітці на сторінках ГЗЛ у 1897 р. писав про те, що вступні іспити до Лисичанської штейгерської школи закінчилися до 1-го вересня, і відразу-ж розпочалися класні заняття. Наплив хлопців з усіх кінців Росії був того року великим, а вакансій обмежена кількість. Всього було подано прохань – 142. Медичному огляду піддано 117 чоловік, а до іспитів допущено 98 чол. Всього прийнято 38 чоловік [3, с. 3106-3107].

Вступати до Лисичанської штейгерської школи мали право юнаки, які пройшли конкурсний відбір. Молоді люди всіх станів та віросповідань віком від 15-ти до 20-ти років, які витримали вступні іспити з Закону Божому, російської мови та арифметики, які зводяться до знання головних молитов, вміння бігло читати російською та писати без особливих орфографічних помилок та знати перші чотири дії арифметики [9, с. 6249]. Таким чином, при вступі потрібно було знати загальноосвітні навчальні предмети.

Навчальна програма Лисичанської штейгерської школи була заважкою для учнів. Без попередньої належної підготовки вчити ці предмети було досить важко. І. Моренць умовно поділяв навчальну програму на три групи, причому особливу увагу приділяв третій групі. До першої групи відносилися загальноосвітні предмети, такі як: 1) Закон Божий; 2) російська мова; 3) географія; 4) історія; 5) арифметика. Друга група складалася з навчальних предметів, які теж були загальноосвітніми, але готували учнів до спеціальної третьої групи предметів. Друга група включала в себе: 1) геометрію; 2) алгебру; 3) тригонометрію; 4) фізику; 5) хімію; 6) мінералогію; 7) геодезію; 8) малювання та 9) креслення. До третьої групи належали предмети, які обумовлювали собою сутність спеціальної освіти, представляючи собою основу навчання. До цієї групи належали такі предмети, як: 1) геологія; 2) петрографія; 3) механіка; 4) маркшейдерське мистецтво та 5) гірниче мистецтво [5. – 1895. – № 19. – с. 2316]. Всю цю програму учні повинні були засвоїти за чотири роки, причому, на освоєння перших двох груп відводилось два роки, а на освоєння третьої групи – ще два роки.

З приводу засвоєння навчальної програми автори статей, розміщених у періодичній пресі, зокрема галузевій, висловлювали думки критичного характеру. І. Моренць, говорячи про класифікацію предметів, пропонував скоротити кількість дисциплін, які викладалися у школі. Він зазначав, що потрібно зробити щось зручне для тих, хто шукає освіти, щоб добиватися тільки позитивних результатів, тоді не будуть повторюватися випадки виключення зі школи за погану успішність [5. – 1895. – № 19. – с. 2319].

Питання про поліпшення середньотехнічної освіти було настільки важливим у межах всієї держави, що у 1897 р. у Харків на XXI З'їзд гірничопромисловців Півдня Росії з'їхалися представники цієї сфери освіти з різних регіонів імперії. У доповіді начальника Уральського гірничого училища М. Китаєва, вказувалося на завантаженість учнів учбовими дисциплінами. У своїй доповіді він говорив, що у Лисичанському училищі учні, з цензом початкових училищ, не в змозі слідувати за проходженням спеціальних наук та в більшості, пробувши в училищі рік чи два, змушені його залишати, цілком втрачаючи час. В училищі залишаються учні тільки з кращою підготовкою – які прийшли з гімназій, міських училищ та ін. [7, с. 2783]. Таким чином, рівень підготовки майбутніх штейгерів був невисоким. Про це говорить і той факт, що основу вихованців складали хлопці з самого Лисичанська і у них не було належної початкової освіти у зв'язку з закриттям перед цим шкіл нижньої ланки.

З приводу складності предметів, які викладалися у Лисичанській штейгерській школі, І. Моренць бідкався про те, що навчальний курс штейгерської школи учням не під силу. Після заснування школи, малося на увазі, що головними вихованцями школи будуть діти жителів Лисичанська, як найбільш здібних та звичних до важкого гірничого ремесла; але вийшло навпаки, що складний курс їм зовсім не під силу, хоча деяким з них і вдалося закінчити його. Тому не завадило б заснувати нижчу гірничу школу з найелементарнішим курсом відповідних наук [2, с. 2198].

Таким чином, хоча і існував вже навчальний гірничотехнічний заклад на Катеринославщині, але він не задовольняв потреб часу. Дехто з сучасників намагався дати свій рецепт формування кваліфікованого гірничого техника: він повинен бути готовим до задоволення нагальних потреб, які з'являються у зв'язку з подальшим розширенням гірничої справи. Треба поєднати в ньому практичні навички з основами теоретичних знань, які потрібні лише в обмеженому розмірі для кращого обґрунтування та розуміння своїх дій і технічних заходів у тому чи іншому напрямку [4, с. 2303]. Подібні твердження свідчили про небайдужість вітчизняної інтелігенції до підготовки техніків. Також робився акцент на корисності виховання фахівців-практиків, без зайвого навантаження навчальними предметами.

Перший випуск спеціалістів Лисичанської штейгерської школи відбувся у 1876 році. Тоді закінчили школу лише два випускники: О.Н. Медведєв та П.М. Селіванов. У 1877 році було випущено 7 чоловік. У наступні роки кількість випускників зростає і у 1906 році досягла максимуму – 37 чоловік. Відрахування учнів завжди були великим: за станом здоров'я, за неуспішністю, через невиконання правил поведінки та з інших причин. За час навчання відрахування в окремих потоках складало 50 і більше відсотків [16, с. 48].

Про деякі причини відрахування учнів за порушення дисципліни яскраво свідчить замітка в газеті «Південний край». Так, 17 лютого 1884 року в стінах Лисичанської штейгерської школи самі учні організували вистави на користь бідних учнів цієї ж школи. Були поставлені спектаклі «На порозі до справи» та «Ямщики». Завдяки досвідченому режисеру, вистави були дуже вдалим. Але весь хід вистав порушували два-три дебошири-учні, які освістували акторів та викрикували недоречні репліки. Педагогічною радою було вирішено виключити цих учнів зі школи [17, с. 3].

Лисичанська штейгерська школа, враховуючи важливість підготовки кадрів для промислових підприємств, постійно знаходилася у полі зору З'їзду гірничопромисловців Півдня Росії. Щорічно гірничопромисловці виділяли штейгерській школі грошову допомогу для заохочення успішного навчання та часткової матеріальної допомоги нужденним учням. Не приховували вони того, що від школи бажають отримати освічених, з практичним досвідом, дисциплінованих спеціалістів, яким можна було б довірити не тільки керівництво гірничими роботами, але і життя сотень робітників вугільних шахт.

Лисичанська штейгерська школа завдяки високій дисципліні серед учнів та робітників, чіткому навчальному процесу готувала саме таких спеціалістів. З часом про випускників школи стали говорити, як про надійних спеціалістів у Донецькому басейні та за його межами.

У 1910 році управляючий школи М.М. Добринін писав: «Ті, хто закінчив курс у Лисичанській штейгерській школі зразу ж після школи отримували запрошення зайняти посаду штейгера на тому чи іншому руднику. Лисичанських штейгерів запрошували не тільки на південь Росії... Попит далеко перевищував пропозицію» [18, с. 13]. Це говорить про фаховість випускників штейгерської школи, так як перелік предметів говорив про те, що у цьому навчальному закладі готують досвідчених штейгерів.

Доповненням характеристики управляючого школою є свідчення відомого гірничого штейгера, випускника Лисичанської штейгерської школи М.Б. Краснянського, який у 1915 році писав: «Лисичанського штейгера тепер ви знайдете і в Донецькому басейні, і на Кавказі, в Криму та на півдні Олонецької області, і на Уралі, і на далекій окраїні нашої обширної вітчизни в Сибіру. Словом, лисичанський штейгер став популярним: його запрошували всюди і всюди він встигав акліматизуватися, кріпнути та рости: він, таким чином, поступово з майстра гірничої справи ставав найближчим помічником та виконувачем проектних вказівок гірничого інженера» [19, с. 64, 65].

Авторитет Лисичанської штейгерської школи за перші десятиріччя її існування був дуже високим. Це підтверджували своїми оцінками авторитетні вчені Д.І. Менделєєв, М.І. Лутугін, І.А. Тіме, І.І. Зеленцов, ряд державних діячів, які відвідали в ті роки Лисичанськ та ознайомилися з роботою штейгерської школи.

Після відвідання штейгерської школи у 1888 році великий вчений-хімік Д.І. Менделєєв писав: «У Лисичанську, на самому південному краю області вугілля є заснована урядом штейгерська школа. Хоча я сам бачив її, познайомився з її директором М.М. Курбановським, з її вчителями та вихованцями, хоча я бачив, що тут готують не класичних доктринерів. Разом з тим як натураліст більше всього я ціную дійсність, а життя багатьох рудників, бачених мною, показало, що Лисичанська штейгерська школа дає саме той клас практичних діячів, яких взагалі мало випускають наші навчальні заклади» [20, с. 430].

У 1889 році професор Петербурзького гірничого інституту І.А. Тіме, підводячи підсумки своєї поїздки по Донбасу, теж високо оцінив Лисичанську штейгерську школу і висловив свою думку, чому її випускникам сприяє успіх на виробництві: «Всюди на копальнях нам вдалося чути похвалу у відношенні Лисичанської школи. Успіх навчального процесу цієї школи виключно залежить від чудового штатного складу, які віддані своїй викладацькій справі. Практичний напрямок навчання полегшений знаходженням школи біля свого рудника, так що замість мініатюрних моделей, учні бачать перед собою справжні гірничозаводські споруди» [21, с. 1112].

У період з 1876 до 1917 року у Лисичанській штейгерській школі було підготовлено близько 700 спеціалістів гірничої справи. Вони забезпечували практично технічний прогрес у вугільній промисловості, трудилися віддано, готували нові кадри штейгерів.

У штейгерській школі багато років працювали штейгерами-викладачами найкращі її випускники – П.І. Селіванов, Л.П. Войков, Р. Дідрих, Ф.Г. Геш, І.Г. Божич, В.І. Кірсанов. З 1892 року близько чверті сторіччя гірничими роботами учнів у штольневій шахті школи керував Олександр Никифорович Медведєв, родом з Лисичанська, перший випускник штейгерської школи. Сучасники характеризували його як людину з великими здібностями та науковими нахилами. О.Н. Медведєв розробив свою теорію утворення мінеральних кристалів, з якою познайомив великого вченого Д.І. Менделєєва, під час його перебування у Лисичанську. Вчений визнав цю працю такою, яка заслуговує уваги. На міжнародному з'їзді хіміків у Лондоні Д.І. Менделєєв, доповідаючи про свої роботи згадав теорію утворення мінеральних кристалів, назвавши її автора лисичанина О.Н. Медведєва.

Наприкінці XIX сторіччя, коли все частіше виникали питання про збільшення мережі спеціальних технічних закладів на Півдні Російської імперії, з'являлися і різні з думки з приводу відкриття, реорганізації, об'єднання навчальних закладів. Не виключенням була і Лисичанська штейгерська школа.

Другим центром підготовки штейгерів Катеринославщини було Гірниче училище С.С. Полякова, відкрите у Горлівці. У 1877 році Правління Товариства Південноросійської кам'яновугільної промисловості прийняло рішення про відкриття гірничого училища при шахтах Корсунської копальні в Бахмутському повіті.

17 серпня 1877 року міністр державного майна затвердив статут майбутнього гірничого училища. На будівництво гірничого училища Правління вказаного Товариства витратило 34 500 крб. Це була триповерхова цегляна споруда вкрита залізом. На першому поверсі було розташовано три спальних приміщення, їдальня, кухня і кімната для сторожа. На другому – розташувалися три класних приміщення, фізичний кабінет, канцелярія, кімната для викладачів і облаштована в цьому ж приміщенні домована Макарівська церква, названа так на честь преподобного Макарія Єгипетського. На третьому поверсі були церковні хори [22, с.35].

Навчання в училищі було чотирирічним, три роки учні вивчали теоретичний курс і один рік проходили практику на шахтах, після чого отримували диплом штейгера. Приймали на навчання юнаків, які закінчили курс міських, повітових, духовних та реальних училищ чи отримали відповідну домашню освіту. Викладалися такі предмети: російська мова, закон Божий, алгебра, геометрія та тригонометрія, маркшейдерська справа, технічне креслення, будівельне мистецтво, механіка, фізика та хімія, мінералогія, геологія, геодезія, гірнича справа, рудничне адміністрування та звітність [22, с. 35].

Перший курс вважався «підготовчим». Учні повторювали предмети, які вивчалися за обсягом повітового або міського училища, знайомилися з ремеслом та побудовою геодезичних та маркшейдерських приладів та устаткування. Другий курс вважався «молодшим технічним», протягом якого учні вивчали гірничу і будівельну справу, мінералогію, геологію і геодезію. На третьому курсі «старшому технічному» до вивчення тих предметів, які було розпочато на другому курсі, додавалися маркшейдерська справа, правила служби в копальнях. На цьому курсу учні визначалися із обранням майбутньої професії та фаху. Четвертий, останній, курс називався «практичним» і передбачав проходження учнями восьмимісячної практики на рудниках та заводах, після закінчення якої вони повинні були привезти атестуючий відгук від керівників підприємств, де її проходили по обраній спеціальності. Потім училище призначало випускний іспит, після успішного складання якого учень отримував атестат випускника гірничого училища ім. С.С. Полякова [23, с. 20].

Перший випуск в Училищі відбувся у 1881 році. На той момент усього в навчальному закладі навчалось 37 юнаків. Із них: 18 утримувалися за кошти училища, 15 – за свої і 4 – за кошти третіх осіб. Серед учнів були представники багатьох прошарків суспільства і національностей. Так, дітей міщан було 21 чол., селян – 3, дворян і чиновників – 11, духовних осіб – 2. За національним складом: росіян – 28, євреїв – 8, поляків – 1. Більшість із учнів були мешканцями Катеринославської губернії, але серед них – діти із сусідніх з нею губерній. Усього за період 1881–1914 рр. Горлівське гірниче училище підготувало 1134 штейгери, які після його закінчення ніяких фінансових чи інших зобов'язань перед Товариством не мали [22, с. 36].

При училищі у 1880/1881 (за іншими даними у 1884/1885 навч. році) було відкрито «підготовчий клас», в якому навчалось 9 хлопчиків. Наприкінці року троє з них вибули у зв'язку з виїздом батьків, а шестеро – були допущені до іспитів, які вони успішно склали і четверо були зараховані в училище на кошти Товариства. Наступного року в «підготовчому класі» уже навчалось 12 дітей гірників Корсунської копальні. У 1888 році «підготовчий клас» було закрито.

У 1881 році, на шпальтах газети «Південний край», було розміщено оголошення, в якому від імені Піклувальної ради гірничого училища С.С. Полякова зауважувалося, що багато бажаючих поступити до цього навчального закладу стикаються з певними труднощами. Це пов'язано з недостатнім рівнем підготовки. І тому Піклувальна рада, бажаючи полегшити можливості вступу до училища, доводила до загального відома, що з 1 січня по 1 березня для бажаючих вступити майбутнього 1881/1882 навчального року проводяться підготовчі курси. Платня за курси складала 20 крб. в місяць за підготовку та утримання (не включаючи одягу).

Умови прийому на перший курс навчання були такими: 1) приймаються особи всіх прошарків, починаючи з 14-річного віку; 2) які представили свідоцтва про успішне закінчення курсу повітового чи міського училища, або перших трьох класів гімназії і реального училища, які приймаються без іспитів. Ті, які не навчалися в навчальних закладах, підлягають прийомному іспиту за програмами, що відповідають курсу повітового чи міського училища; і 3) вступники з майбутнього навчального року платять повні пансіонери у розмірі 200 крб. на рік, напівпансіонери – 100 крб. крім того, ті та інші одноразово вносять по 30 крб. на навчальні посібники та інструменти; особи, що вчилися екстерном вносять 40 крб. щорічно [24, с. 4].

Таким чином, наприкінці XIX – на початку XX ст. на теренах Катеринославщини діяло два середніх технічних навчальних заклади, які випускали штейгерів для промислових потреб не тільки краю, але і губернії. За зазначений період ці навчальні заклади підготували близько 1800 освічених штейгерів, з них близько 700 – Лисичанська штейгерська школа та 1100 – Поляковське гірниче училище.

Джерела та література

1. Ауэрбах А. Горныя училища низшего разряда / А. Ауэрбах // Горнозаводской Листок (далі – ГЗЛ). – 1890. – № 3. – С. 601-603.
2. Моренц И. В защиту горного образования / И. Моренц // ГЗЛ. – 1895. – № 10. – С. 2197-2198.
3. Моренц И. Лисичанская штейгерская школа в 1896-97 г. / И. Моренц // ГЗЛ. – 1897. – № 21. – С. 3106-3107.
4. Моренц И. Современное состояние Лисичанской штейгерской школы / И. Моренц // ГЗЛ. – 1895. – № 18. – С. 2302-2305.
5. ГЗЛ. – 1888–1917.
6. Васильев Д. О перенесении Лисичанской штейгерской школы в г. Екатеринослав / Д. Васильев // ГЗЛ. – 1896. – № 6. – С. 2504-2505.
7. Китаев Н. Какое горнотехническое образование всего нужнее нашей горной промышленности / Н. Китаев // ГЗЛ. – 1897. – № 1. – С. 2781-2785.
8. Авдаков Н.С. Об открытии новых штейгерских школ и об установлении технического ценза для служащих в горнопромышленных предприятиях, принадлежащих иностранцам / Н.С. Авдаков // ГЗЛ. – 1897. – № 2. – С. 2804-2806.
9. Краснянский М. К вопросу о преобразовании Лисичанской штейгерской школы / М. Краснянский // ГЗЛ. – 1903. – № 17-18. – С. 6249-6254.

10. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Конец XIX – начало XX в. / Под ред. Э.Д. Днепров, С.Ф. Егорова, Ф.Г.Тебиева. – М., 1991. – 448 с.
11. Ніколаєва Т.М. Роль підприємців України в розвитку професійної освіти (остання третина XIX – початок XX ст.) / Т.М. Ніколаєва // Український історичний журнал. – 2005. – № 1. – С. 82-96.
12. Фомин П. И. Горная и горнозаводская промышленность Юга России / Фомин П. И. – Харьков : Тип. Б. Бенгис, 1915. – Т. 1. История горной и горнозаводской промышленности Юга России со времени возникновения до восьмидесятих годов прошлого века. – 487 с.
13. О преобразовании Лисичанской штейгерской школы в Лисичанское горное училище // Центральный державный историчний архів України. – КМФ. 12. – Оп. 1. – Спр. 471. – 19 арк.
14. Гірництво і підземні споруди в Україні та Польщі (нариси з історії) / [Гайко Г., Білецький В., Мікось Т., Хмура Я.]. – Донецьк, 2009. – 296 с.
15. Ганелин Ш. И. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Вторая половина XIX в. / Ганелин Ш. И. – М., 1976. – 599 с.
16. Прокопенко Л. Л. Становлення та розвиток системи підготовки гірничих кадрів в Україні у XIX – на початку XX ст. / Л. Л. Прокопенко, Т. Д. Прокопенко // Гуманітарний журнал. – 2005. – № 3. – С. 45–52.
17. Южный край. – 1884. – №1094. – С. 3.
18. Добрынин Н. М. Исторические и статистические заметки о Лисичанской штейгерской школе / Добрынин Н. М. – Лисичанск, 1910. – 154 с.
19. Краснянский М. Б. Записки донского штейгера / Краснянский М. Б. – Ростов-на-Дону, 1915. – 148 с.
20. Менделеев Д. И. Мировое значение каменного угля и Донецкого бассейна // Проблемы экономического развития России: статьи / Д. И. Менделеев. – М., 1960. – С. 388–436.
21. Тиме И. А. Оскудение технических знаний / И. А. Тиме // ГЗЛ. – 1900. – № 12. – С. 4110–4112.
22. Історія Горлівки в документах і матеріалах. Частина перша / [Упоряд. Сусліков В. Є., Шевлякова Т. Ю., Маслова Л. В. та ін.] – Горлівка, 2007. – 258 с.
23. Сокровища Центрального Донбасса: Очерки / Малюга М.Ф., Трошкин К.С., Шак А.Ф. – Донецк, 1993. – 348 с.
24. Южный край. – 1881. – № 3. – С. 4.

Чорнобай П. А. Становление и развитие первой среднетехнической школы на Екатеринославщине (по материалам «Горнозаводского листка»)

В статье на основе публикаций в «Горнозаводском Листке», архивных материалах рассмотрен вопрос открытия и деятельности двух среднетехнических учебных заведений – Лисичанской штейгерской школы и Поляковского горного училища. Особое внимание уделяется моменту открытия этих заведений, преподаванию учебных дисциплин. Проанализирован преподавательский состав. Акцентировано внимание на актуальности развития среднего технического образования и личном вкладе выпускников школ в промышленное развитие Екатеринославщины.

Ключевые слова: Лисичанская штейгерская школа, Поляковское горное училище, штейгер.

Chornobay P. O. Formation and development of the first secondary technical school for Katerynoslav region (based on «Gornozavodsky leaflet»)

In the article on base of publications of «Gornozavodsky leaflet» and archives materials the question of opening and operation of two technical secondary schools – Lisichansk foreman school and Polyakov mining school is reviewed. Particular attention is given to the opening of these institutions, teaching of the discipline. The teaching staff is analyzed. The attention of the relevance of specific contribution by graduates to high school in the industrial development of Katerinoslav region is accented.

Keywords: Lisichansk foreman school, Polyakov mining school, foreman.

УДК 94(477.5)"18"

А. М. Оліяничук

СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС КОЗАЦТВА ЛІВОБЕРЕЖЖЯ УКРАЇНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.

У статті розглянуто трансформації соціального статусу козацтва Лівобережжя України в першій половині XIX ст. З'ясовано, що він залежав від необхідності створення з них додаткових військових контингентів для підтримки дій регулярної армії. Козацтво ж продовжувало вважати себе представниками особливого військового стану, чиїм завданням є військова служба. Приналежність до козацького стану гарантувала уникнення закріпачення, менше фіскального навантаження, в порівнянні з державними селянами, та право на користування землею як приватною власністю.

Ключові слова: козацтво Лівобережжя України, соціальний статус.

Однією з особливостей новітньої історіографії козацької України є помітне розширення її хронологічних меж, утвердження думки про те, що історія козацтва не закінчилася із руйнуванням Запорозької Січі і ліквідацією Гетьманщини наприкінці XVIII ст. Справа не лише в існуванні Чорноморського, Азовського та Усть-Дунайського козацьких військ у XIX ст., але й у збереженні родового козацтва як однієї з найчисельніших соціальних груп населення Лівобережжя, успадкування ним традицій та самобутності Гетьманщини. Політика інтеграції козацьких родів у соціальну структуру Російської імперії супроводжувалась тривалим і складним процесом боротьби козацтва за узаконення свого місця в градації тогочасного суспільства. До цього процесу були втягнуті вищі державні чиновники, верхівка Малоросійського генерал-губернаторства та власне саме